

Flickskolornas utveckling och avveckling

Författare:

Ingela Schånberg

Under en hundraårsperiod från mitten av 1800-talet till början av 1960-talet förändrades utbildningen för flickor på flera avgörande punkter. Utbildningen i flickskolorna utvecklades först på en fri marknad, men dessa integrerades successivt i den offentliga utbildningsorganisationen. Utbildningen var strukturellt segregerad efter kön i mitten av 1800-talet, men på 1960-talet skulle samundervisning råda.

Förändringar i flickskolornas ämnen och mål speglar förändrade förväntningar på flickans livsuppgifter som maka/mor och som arbetskraft. Betoningen av de olika inriktningarna, förstärkning respektive försvagning av utbildningens funktion för arbetsmarknaden, växlade i perioder beroende på efterfrågan på kvinnors arbetskraft och konkurrensen på arbetsmarknaden.

1800-talet var en mycket omvälvande period i svensk historia. Sverige omvandlades ekonomiskt från jordbrukssamhälle till industrisamhälle och ökad urbanisering, politiskt och socialt från ständsriksdag och ständssamhälle till tvåkammarsriksdag och klassamhälle. Konservatism fick konkurrens från liberalism och patriarkala förhållanden utmanades av emancipatoriska strömningar.

Förändringar inom utbildningen och utbildningsväsendets utveckling får ses i ljuset av dessa samhälleliga omvandlingar. Den högre utbildningen för män, dvs ovanför den obligatoriska folkskolan, bedrevs i de statliga läroverken, men ett ökat gap mellan denna och samhällets förändrade behov växte under 1800-talet. En hel del privata goss- och samskolor bildades som protest mot den statliga lärdomsskolans tröghet när det gällde att anpassa läroplanerna efter den framväxande borgarklassens krav. Läroverksutbildningen förberedde framför allt för akademisk utbildning och ledde till fyra karriärvägar för män: inom kyrkan, juridiken, medicinen och undervisningen. 1894 förbands folkskolan med läroverket, vilket innebar att folkskolans pojkar kunde läsa vidare, avlägga mogenhetsexamen och få positioner på arbetsmarknaden för högre tjänstemän inom statlig eller privat tjänst.

Etableringsperioden

Samhällets högre utbildning för män var offentligt organiserad och finansierad, vilket innebar att den för pojkens familj i princip var gratis. Till skillnad från pojkarnas utbildning och undervisning i läroverken utvecklades flickornas utbildning på en fri marknad, på privata initiativ och med höga terminsavgifter. Skolformerna segregerade efter kön och hade olika innehåll och syfte för flickor och pojkar. Städernas framväxande medelklass började få råd att även låta sina döttrar utbilda sig. Efterfrågan på flickutbildning ökade. För flickans försörjning blev utbildning också allt nödvändigare, då giftermålsfrekvensen sjönk, kvinnoöverskottet i städerna ökade och arbetsmarknaden för kvinnor som varit mycket begränsad började öppnas upp.

Läraryrkets lägre nivåer, små- och folkskollärare, blev tillgängliga för kvinnor från 1850-talet och på 1870-talet även tjänster inom post- och telegrafväsendet. Även inom utbildningen vidgades kvinnors möjligheter, då de under 1870-talet fick tillstånd att ta studentexamen och läsa vidare inom vissa universitetsutbildningar. Statens intresse riktade sig mot lärarinneutbildningen och 1859 beslöt riksdagen att inrätta ett högre lärarinneseminarium i Stockholm för blivande lärarinnor inom de framväxande flickskolorna. Några år senare, 1862, beslöt man även att starta en statlig flickskola i Stockholm, Statens Normalskola, som en försöksskola till lärarinneseminariet. I och med detta hade staten tagit ett första steg för att integrera flickors utbildning i den statliga utbildningsorganisationen. Den statliga utbildningspolitiken innebar emellertid att man befrämjade en könsdelad och hierarkiskt utformad arbetsmarknad.

Under perioden fram till 1865 etablerades ett trettiotal mer permanenta skolor för flickor i landets största städer, till en början i Göteborg, Stockholm, Norrköping, Helsingborg, Malmö och Uppsala. Från 1850-talet startade skolor också i Falun, Västerås, Uddevalla m.fl. mindre städer. För att få kallas elementarskolor eller högre flickskolor krävdes att undervisning gavs i minst ett främmande språk. Till 1930 utvecklades flickskoleväsendet på en i stort sett fri marknad.

Den dominerande uppfattningen under denna period var att flickor skulle bildas för sin framtida uppgift inom familjen och hushållet. Medelklasskvinnans viktigaste uppgift var moderskapet, vilket innebar att fostra och undervisa sina barn. Idealet för kvinnobildningen byggde på religiöst-romantiska uppfattningar om kvinnan. Hon skulle uppfostras till foglighet och lydnad under en man inom äktenskapet. Den förhärskande könsideologin var patriarkal. Emanicipatoriska ideal var sällsynta men framfördes inom den borgerliga kvinnorörelsen.

Expansionsperioden

Etableringsperioden avlöstes av en kraftig expansion mellan 1865 och 1885, då 85 skolor bildades runt om i landet och flickutbildningen spreds till en mängd mindre städer och orter. Att riksdagen 1874 fattat beslut om vissa subventioner till flickskolorna var antagligen en bidragande orsak till expansionen. Beslutet om statliga subventioner innebar att högre utbildning även för flickor hade blivit accepterad som samhällsnyttig, men eftersom kvinnor inte kunde erhålla samma statliga beaktningar som män kunde en ekonomisk ojämlikhet motiveras och försvaras. Flickornas utbildning jämfört med pojkarnas var sekundär.

Ungefär hälften av de 150 skolor som grundades fram till 1930 bildades och drevs av enskilda kvinnor. De flesta var ogifta. Utbildningsområdet var ett fält öppet för kvinnligt initiativ och skolföretagandet ett sätt att försörja sig utanför äktenskapet. Under expansionsperioden grundades skolor framförallt av män. Socialt tillhörde de borgerligheten. Ungefär hälften var akademiker och präster och övriga tillhörde kapitalägande grupper som handlare, fabrikerare, bankdirektörer och disponenter. Många var antagligen fäder som var måna om sina döttrars framtida försörjningsmöjligheter.

Diskussionerna om kvinnors bildning, uppfostran och utbildning var mycket livliga under denna period. Fredrika Bremerförbundet bildades 1884 och utbildnings- och arbetsmarknadsfrågorna hade hög prioritet inom förbundet. På arbetsmarknaden tredubblades antalet kvalificerade kvinnliga tjänstemän. De arbetade främst som lärare

inom offentlig sektor. Kvinnobildningsidealet började förändras till att bli mer religiöst-nationellt. Bildningen för hemmet var fortfarande dominerande, men bildning och utbildning för lärarinneryrket och för studier på universitetet blev nya ideal. Men krav restes också på sänkt studietakt och fler praktiska ämnen i skolorna för att råda bot på flickornas påstådda överansträngning. På nationella flickskolemöten bestämdes att varje skola själv skulle få utforma undervisningen beroende på lokala förhållanden.

Stagnations- och koncentrationsperioden

Den efterföljande perioden fram till 1930 var de privata flickskolornas glansperiod. De dominerade marknaden för flickutbildning och skolformen utvecklades till att bli 8-årig. Ämnesmässigt poängterades språk (franska eller tyska) och allmänbildande ämnen som historia och geografi. Latin undervisning förekom sällan och i matematik nådde utbildningen inte samma nivå som i läroverken. Perioden innebar ökade ekonomiska svårigheter för skolorna och konkurrens från privata samskolor, kommunala mellanskolor och de statliga läroverkens realskolenivå. Skolreformen 1905 hade öppnat läroverkens lägre nivå för flickor och de kommunala mellanskolorna inrättades i mindre städer från 1909. Många flickskolor fick därför läggas ner eller slås samman. 1916 fanns 81 flickskolor kvar på marknaden, varav en var statlig, Statens Normalskola i Stockholm. Antalet flickor i utbildning på realskolenivå expanderade kraftigt och mer för flickorna än för pojkarna. Perioden upplevde en kvinnlig utbildningsexpansion. I slutet av 1920-talet började lika många flickor som pojkar sina studier på detta stadium.

Under 1890-talet förstärktes de praktiskt-kvinnliga inslagen i utbildningen i och med att huslig ekonomi infördes i många skolor. En orsak var flickornas överansträngning, en annan rädslan för att flickornas fortplantningsförmåga skulle försämrats på grund av den hårda studietakten under puberteten. En tredje orsak var att konkurrensen från kvinnorna hade ökat på arbetsmarknaden. Skillnaden mellan kvinnor och män förstärktes åter. Inom naturvetenskapen och utvecklingsläran betonades de biologiska könsskillnaderna, som på det samhälleliga planet kom att kallas socialdarwinism. Dessa fick stort utrymme på flickskolemötena. Men utbildningens anknytning till arbetsmarknaden förstärktes emellertid igen från 1909, då normalskolekompetensen infördes. Detta var inte en examen utan ett intyg på genomgången utbildning, som skulle likställas med den 1905 införda realskoleexamen i de statliga läroverken. Den ökade hierarkiseringen inom läroverken innebar för flickskolornas del att de definierades till den lägre nivån.

Stabiliseringsperioden

Under perioden 1910-30 rationaliserades arbetet inom både industrin och tjänstesektorn och efterfrågan på kvinnors arbetskraft ökade. 1920-talet medförde reformer och positiva förändringar för kvinnorna. Den nya giftermålsbalken avskaffade det patriarkala förhållandet mellan könen och jämställde kvinnor och män inom äktenskapet. Den politiska rösträtten genomfördes och arbetsmarknaden för kvinnor vidgades inom offentlig sektor.

Gymnasieutbildning för flickor förekom före 1927 års skolreform endast i ett mindre antal flickskolor, som fått s k dimissionsrätt. I och med skolreformen fick flickor tillgång även till de statliga läroverkens gymnasienivå. Men flickskolorna skulle i fortsättningen fungera som en avläkningsmekanism från högre studier och anställningar på arbetsmarknaden för högre stats- eller privatanställda tjänstemän. Genom kommunalisering, sänkta terminsavgifter och förstärkning av de husliga inslagen i utbildningen skulle flickor lockas att söka sig till flickskolorna i stället för till läroverken. När allt fler kvinnor utbildade sig på allt högre nivåer skulle männens arbeten och positioner bli hotade och konkurrensen öka. Flickskolorna mål blev officiellt dubbla: de var en utbildning både för hemmet och arbetsmarknadens lägre tjänstesektor. Denna delarbetsmarknad var emellertid en återvändsgränd eftersom kvinnorna blev uppsagda när de gifte sig.

Kommunaliseringsperioden

Flickskolornas sista period kännetecknades av att skolorna successivt ombildades från privata till kommunala. Kommunaliseringsperioden avslutades med riksdagsbeslutet om avveckling 1962. Flickskolornas attraktionskraft minskade under denna tid till förmån för läroverkens samundervisning. Elevernas sociala bakgrund förändrades. Flickorna kom tidigare från välbeställda hem i den övre medelklassen. Nu ökade andelen flickor från arbetarhem och lägre medelklass.

Få röster höjdes för att bevara flickskolan när beslut om nedläggning fattades 1962, samtidigt som grundskolan skulle genomföras och även läroverken läggas ned. Särundervisning efter kön skulle vika för samundervisning och efterfrågan på kvinnors arbetskraft var ökande. Att utbilda kvinnor för hemarbete var otidsenligt och improduktivt, då kvinnor behövdes på arbetsmarknaden. 1973 lämnade de sista flickorna flickskolorna, som då under ungefär hundra år fyllt en viktig funktion i de svenska kvinnornas historia

Litteratur

Läs mer i Ebba Heckschers 1914 utkomna skrift *Några drag ur den svenska flickskolans historia*. Även Alice Quensel gör en historisk genomgång av flickskolornas utveckling i *Svensk flickskola. Ett bidrag till en aktuell diskussion* 1942.

Forskning om den svenska flickskolan har bedrivits av Gunhild Kyle och Gunnar Herrström. Herrström behandlar det politiska beslutsfattandet kring 1927 års skolreform i *Frågor rörande högre skolutbildning för flickor vid 1928 års riksdag* och i sin avhandling *1927 års skolreform. En studie i svensk skolpolitik 1918-1927* (Stockholm 1966). I sin avhandling *Svensk flickskola under 1800-talet* (Göteborg 1972) använder Kyle ett historiskt-socialt perspektiv för att empiriskt belysa flickskoleelevernas sociala bakgrund, flickskolans mål, den praktiska pedagogiken och statsmaktens inställning till skolformen.

Ingela Schånberg anlägger ett genusperspektiv på flickskoleväsendets utveckling under 1800- och 1900-talet i *De dubbla budskapen. Kvinnors bildning och utbildning i Sverige under 1800- och 1900-talen* (Lund 2004). Flickskolans kultur och flickskoleelevernas "livskarriärer" i Lund har beskrivits av Schånberg i "Kvinnors utbildning och "livskarriärer". Flickskolorna i Lund under 1920- och 1930-talen" i *Socialvetenskaplig tidskrift*, nr 2 1997.

Ett flertal monografier över enskilda skolor är publicerade: Hagberg, L., *Flickskolan i Eksjö. Ett hundraårsminne*, Jönköping 1985, Östberg A./Rollin, J./Eriksson, B., *Flickskolan i Falun 1868-1967*, Falun 1967, Ingvarsson, E., *Flickskolan i Gävle 1859-1959*, Gävle 1959.

Artikeln har skrivits för webbplatsen Lärarnas historia och publicerades i mars 2010. För källreferens ange: Författare, Artikelitel, www.lararnashistoria.se, 2010.